#

تبديليءَ جا قرآني محرڪ

الله جي صفتن ڪي اپنايو

”الله جي صفتن ڪي اپنايو“ هي اسانجو مڪمل قرآني تعليمي فلسفو آهي. قرآن خدا پرستيءَ جو بنياد ئي انهيءَ جذبي تي رکيو آهي تہ انسان خدا جي صفتن جو عڪس پاڻ ۾ پيدا ڪري. قرآن انسان جي وجود کي هڪ اهڙي سرحد قرار ڏئي ٿو جتي حيوانيت جو درجو ختم ٿئي ٿو ۽ هڪ اعليٰ حيوانيت جو درجو شروع ٿئي ٿو. اهو چوي ٿو تہ انسان جي انسانيت جو جوهر جيڪو ان کي حيوانن جي سطح کان بلند ۽ ممتاز ڪري ٿو، سو الله جي صفتن جو عڪس آهي. ان ڪري انسانيت جي تڪميل ان ۾ آهي تہ انهيءَ ۾ وڌ ۾ وڌ الله جون صفتون منعڪس ٿين. اهو ئي سبب آهي جو قرآن جتي بہ انسان جي خاص صفتن جو بيان ڪيو آهي، اتي سڌي طرح انهن کي خدا ڏانهن نسبت ڏني آهي. ايستائين جو انسانيت جي جوهر کي خدا جو ڦوڪيل روح چيو ويو آهي.

ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ (السجده-9)

يعني الله آدم کي سنواري منجهس پنهنجي روح مان ڪجهہ ڦوڪيو ۽ اوهان لاءِ ڪن، اکيون ۽ دليون بڻايائين. (نتيجو هي نڪتو تہ ان ۾ عقل ۽ حواسن جون وڏيون روشنيون ٿي ويون.)

اشرف المخلوقات خدا جو خليفو بڻايل انسان پنهنجي خلقڻهار کي ڪيئن مڃي؟ ۽ پنهنجي پالڻهار جي رضا ڪيئن ماڻي؟ ان لاءِ قرآن سڄي دنيا جي انسانن کان مطالبو ڪري ٿو تہ هو انهيءَ الله تي ايمان آڻن جنهن جو تصور خود قرآن پيش ڪيو آهي. هر شخص هر قبيلو ۽ هر قوم ڪنهن نہ ڪنهن رنگ ۾ خدا جي قائل آهي. ليڪن قرآن چوي ٿو تہ اوهان جو ائين ئي خدا کي مڃڻ، حقيقت ۾ خدا کي مڃڻ ناهي. اهو تہ ان خدا کي مڃڻ آهي جيڪو توهان جي دماغن ۾ پنهنجو تراشيل خدا آهي يا توهان جهڙن ٻين ماڻهن جو تراشيل خدا آهي. جيڪو شخص خدا جو تہ قائل هجي پر ان جي صفتن جو صحيح تصور ان جي سامهون نہ هجي تہ ان جو ائين ئي خدا کي مڃڻ، حقيقي خدا جي انڪار جيان هوندو. خدا تي ايمان ان شخص جو مڃيو ويندو، جيڪو ان خدا جو قائل هجي جنهن جون صفتون قرآن ڪريم بيان ڪيون آهن. الله تعاليٰ کي انهن صفتن جو حقيقي تناسب سان پنهنجو عقيدو بنائڻ توحيد جي عقيدي يا الله کي مڃڻ جي لازمي تقاضا آهي.

الله جي صفتن جو تصور جيڪو قرآن قائم ڪيو آهي انهن جي پهرين پڌرائي سورت فاتحه آهي. اها پهرين پڌرائي ربوبيت، رحمت ۽ عدالت جي تصوير آهي.

#

ربوبيت جي صفت سان الله تعاليٰ سڀني جهانن جو رب آهي، عربي لغت جي موجب رب اهڙي ذات کي چوندا آهن جيڪا ڪنهن شيءِ کي هڪ ٻئي پٺيان ان جي مختلف حالتن ۽ ضرورتن جي مطابق اهڙي طرح اؤسر ڏيندي رهي جو اها پنهنجي ڪمال واري حد کي پهچي. ٻين لفظن ۾ ربوبيت جي لاءِ ضروري آهي تہ وجودن جي لاءِ انهن جي نوعيت پٽاندر پالنا ۽ سارسنڀال هڪ هلندڙ ۽ لڳاتار نظام هجي.

قرآن مجيد ۾ الله تعاليٰ جي هن صفت جو وڏ ۾ وڏ بيان ٿيو آهي. قرآن مجيد جو پهريون پيغام بہ هن صفت سان آيل آهي، اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِىْ خَلَقَ- قرآن جي ابتدا بہ هن صفت سان آهي اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ- ۽ قرآن جي انتها بہ هن صفت سان آهي قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ. انهيءَ ڪري ربوبيت يا پالڻهاريءَ جي صفت جو انسان جي مٿان عڪس يا پرتوو بہ اوترو ئي انسان لاءِ اهم آهي. اهو عڪس انسان جي پنهنجي انفرادي زندگيءَ ۾ بہ هوندو ۽ اجتماعي زندگيءَ ۾ بہ. انسان جي مٿان پالڻهاريءَ جي نظام ۾ شرڪت صرف ايتري ناهي جو پنهنجي دائري ۾ ايندڙ ذميدارين جي ڪجھ خرچن جو بار پنهنجي مٿان کڻي ڇڏجي. بلڪ انهن ذميدارين جي هڪ ٻئي پٺيان ان جي مختلف حالتن ۽ ضرورتن جي مطابق ممڪن حد تائين اؤسر ڏيڻ جي ذميداري نڀائڻ ان ۾ مددگار بنجڻ، ان جي لاءِ سعيو ڪرڻ سڀ شامل آهن. اهڙي طرح جيئن انسان کي ڌرتيءَ تي پنهنجي دائري ۾ پنهنجي اولاد، عزيزن پنهنجي چوڌاري ماڻهن جي لاءِ پرورش جي ڪوششن ۾ شريڪ ٿيڻو آهي، تيئن اجتماعي طور تي اهڙو نظام قائم ڪرڻ جي ڪوششن ۾ شرڪت ۽ سعيو ڪرڻ ۽ حاصل وسيلن کي انهن مقصدن جي لاءِ وقف رکڻ صفت ربوبيت کي اخلاق بنائڻ جي لازمي تقاضا آهي. وري جڏهن اهڙو نظام قائم ٿي وڃي تہ ان سڀني انسانن جي رزق جي وسيلن جي ذميواري ايمان وارن جي مٿان هوندي.

ڪائنات ۾ موجودات جي هر گوشي ۾ الله جي ربوبيت کان بہ وڌيڪ هڪ ڪشادي حقيقت ڪارفرما آهي، جنهن تي خود ربوبيت جو انحصار آهي. قرآن ان کي رحمت، رحمانيت يا رحيميت جو نالو ڏئي ٿو. اها رحمت ئي آهي جيڪا هر مخلوق کي جمال ۽ تڪميل عطا ڪري ٿي. قرآن پاڪ ۾ ارشاد آهي تہ:

وَرَحْمَتِىْ وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ (الاعراف -156)

منهنجي رحمت دنيا جي هر شيءِ تي ڦهليل آهي.

رحمان ۽ رحيم جو مادو بہ رحمت آهي. عربيءَ ۾ رحمت جي معنيٰ آهي، "اهڙي رقت ۽ ٻاجھ جنهن سان ڪنهن ٻئي لاءِ شفقت جو اظهار هجي." انهيءَ ڪري رحمت ۾ محبت، شفقت فضل ۽ احسان سڀني جو مفهوم داخل آهي. الله جي رحمت جي صفت جي حوالي سان ٻانهو ٻاجھ، محبت، شفقت، احسان ۽ مهربانيءَ جو مجسم بڻجي الله جي مخلوق لاءِ نفع بخشيءَ جو ذميدار بنجڻو آهي.

الله جي عدل جي صفت جي تقاضا آهي تہ ٻانهو جيڪو بہ عمل ڪري ٿو، جزا ۽ سزا ان جي مطابق ڪيس ڏني ويندي ۽ الله جي ذات توري تڪي حساب ڪرڻ واري ڏينهن جي مالڪ آهي. ان ڪري ڪو بہ ماڻهو ان

#

جي عدل وارن قانونن مان گذرڻ کان بچي نٿو سگهي.

انهيءَ ڪري انسان کي جيڪڏهن ٻنهي جهانن ۾ پنهنجي لاءِ آسانيون گهرجن ته پوءِ الله تعاليٰ جي هن صفت جي حوالي سان پنهنجي امتحان گاهه ڌرتيءَ تي پنهنجي عمل ۽ روين ۾ عدالت جو پيڪر بنجي. هُن سان وابسته جيترا ماڻهو آهن، انهن سان عدالت جو وهنوار هلي. سندس سماج کي عدالت جي ضرورت آهي ته ان جي لاءِ هو وابستگي ۽ جاکوڙ ڏيکاري. ۽ دنيا جا ٻيا ماڻهو عدالت جا طلبگار آهن ته هي انهن جي لاءِ به پنهنجي جذبي ۽ عمل کي وقف رکي. الله سميع ۽ بصير يعني ٻڌندڙ ۽ ڏسندڙ آهي ته انسان به پنهنجي ڏسڻ ۽ ٻڌڻ کي الله تعاليٰ جي اطاعت ۾ رکي ۽ پنهنجي دائري ۾ ضرورت طلبي ۽ داد رسيءَ جي آواز کي جيءُ چوي. الله جي ذات ناصر آهي ته انسان مدد ۽ نصرت جي جيتري به وسعت رکندو هجي ان لاءِ پاڻ ارپيندو رهي. الله جي ذات المهيمن آهي ته ٻانهو انساني نگهبانيءَ جون سڀ صلاحيتون سندس ٻانهن جي حقن جي تحفظ لاءِ وقف رکندو اچي. اهڙي طرح سيني صفتن جي صورتحال آهي، جن جو پرتوو بنجڻ انسان جي لاءِ بندگي ۽ ٻانهپ جي لازمي تقاضا آهي. قرآن کي انسان جي اهڙي بندگي ۽ ٻانهپ گهربل آهي ۽ اهڙي ٻانهپ سان ئي انسان جي ڌرتيءَ جي مٿان "خليفي" واري ڪردار جي ادائيگي منحصر آهي.

انسان صرف جسم جو نالو ناهي، بلڪ ان جسم کان علاوه هڪ ٻي شيءِ به آهي جنهن کي ان جي "ذات" چئجي ٿو. انساني ذات يا شخصيت الله تعاليٰ جي پاران سونپيل آهي ۽ پنهنجي جاءِ تي مستقل حيثيت رکي ٿي. انسان کي اها متعين صورت ۾ نٿي ملي بلڪ ان جي تعمير ۽ نکري نروار ٿيڻ ئي انساني زندگيءَ جو اصل مقصد آهي. ان کي انساني ذات جي اؤسر چئجي ٿو. انساني ذات جي هيءَ اؤسر الله تعاليٰ جي صفتن سان ٿئي ٿي. جيترو هي صفتون انسان اپنائيندو ويندو اوترو ئي سندس ذات ۽ شخصيت ڪمال جي طرف وڌندي رهندي ۽ ٻانهو قرب الاهيءَ جي نعمتن سان همڪنار ٿيندو ويندو. انهيءَ سان انسان جي پنهنجي انفرادي زندگي ۾ جيئن ڪيس شخصيت جي ڪاملتا حاصل ٿيندي، تيئن سندس اجتماعي زندگيءَ ۾ حُسن ۽ ترقي ۽ آجپو حاصل ٿيندو. انهيءَ سان ئي اهي اصول تشڪيل ۾ ايندا جن سان هڪ جنت نظير فلاحي معاشري جي حاصلات يقيني بڻجي پوندي.

الله تعاليٰ جي صفتن ۾ ڪابه اهڙي صفت ناهي جنهن کي ڇڏڻو پوي ۽ نه وري ڪا اهڙي صفت آهي جنهن ۾ غلو ۽ شدت اختيار ڪرڻي پوي. ان جون سڀ صفتون پنهنجي پنهنجي موقعي تي بهتر نتيجا سمايل هونديون آهن. انهيءَ ڪري ئي انهن کي "اسماءُ الحسنيٰ" جي نالي سان پڪاريو ويو آهي. اهي صفتون اهڙي سهڻي توازن سان دنيا جي سيني مذهبن ۾ ڳوليون ڪونه ملنديون، اهي صرف قرآن حڪيم جي اندر موجود آهن.